Valer DELEANU

Complexul Naţional Muzeal "ASTRA" Sibiu
"ASTRA" National Complex Museum Sibiu

Paşi spre istroromâni

Steps towards the Istro-Romanians

Living on Istria Isle (Croatia) 1,000 km. far away from the rest of population speaking Romanian language, the community of Istro-Romanians called the attention upon themselves and began to be researched by their contemporaries quite late in the second half of the 19th century.

To fully understand their defining features those interested in this community have to do the first step, approaching everything that was written or recorded in images about them. The Istro-Romanians are still a historical, ethnographical and linguistic enigma.

The second step is to know their environment and habitat in which they live. In time in the localities – Jeiane and Susnievita but also in the few hamlets there was recorded a dramatic shortage of the Istro-Romanian population as a result of their linguistic and social assimilation. Nowadays there are a few speakers of this dialect.

The third step should be the knowledge of personalities seen as individuals, bearers of culture and tradition, still preserving the way of speaking and trying to cope with life as much as possible having in view they are only a micro-linguistic group.

The near future is concerned on the way this community will be helped to survive and definitely supported in the context of a tolerant and multicultural Europe.

Keywords: community, steps, population, culture, micro-linguistic group

Institution's address: Piaţa Mică, nr. 11, Sibiu, România,
tel: +40-269-218195, fax: +40-269-218060, e-mail: *office@muzeulastra.ro*

Primul pas: să-i cunoşti prin alţii

Bură zi, omiri buri!

Ca de obicei, primul pas în cunoaşterea unei realităţi umane porneşte firesc de la accesarea tezaurului de informaţie acumulat în timp, cu scopul de a o individualiza.

Pentru o asemenea mică realitate umană din peninsula Istria, individualizarea porneşte de la utilizarea unui dialect al limbii române, alături de cel daco-român, aromân şi meglenoromân, numit ştiinţific de către lingvişti dialectul istroromân, termen generalizat asupra indivizilor acestui grup lingvistic. Ei înşişi îşi spun „rumeri", în timp ce pentru ceilalţi ei erau „cici", „ciribiri", „morlaci", „vlahi" sau „maurovlahi".

Termenul de istroromân este o sintagmă convenţională pentru o populaţie generată de istorie dar, aşa cum se întâmplă uneori în istorie, au fost uitaţi şi au fost redescoperiţi în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea datorită lui Ion Maiorescu, tatăl criticului literar. Timp de două luni, în 1890 sunt vizitaţi de Theodor Burada, ulterior cercetaţi de Sextil Puşcariu şi alţi lingvişti, mai ales în perioada interbelică, din păcate din nou aproape uitaţi după cel de-al doilea război mondial. Sunt consideraţi ca vorbind cel mai îndepărtat dialect al daco-românei, aflat la o mie de kilometri de spaţiul carpatic. Istoricii înclină în general să explice poziţia lor în Istria fie prin colonizare mai târzie, în secolul al XV-lea, a românilor balcanici (probabil şi carpatici) refugiaţi din cauza invaziilor otomane, fie prin remanenţa străveche a unei populaţii latinofone, influenţată ulterior de mişcări de populaţie de origine română – balcanică, din evul mediu şi până în timpurile noastre. Ca să pătrunzi misterul ce le însoţeşte existenţa mai este încă mult de cercetat, trebuie să răscoleşti bibliotecile, să scuturi de praf cărţile sau să le netezeşti coperţile uzate. Să citeşti tot ceea ce au

scris alţii despre ei, să încerci să resuscitezi imaginea lor cu ajutorul vechilor litografii şi a vechilor fotografii. Să descoperi în vorbirea lor rotacismul care i-a făcut celebri, în care „n” intervocalic este înlocuit întotdeauna cu „r”. În călătoria sa, Burada li se adresa cu: „bură zi, omiri buri” şi aceste cuvinte trezeau, în satele prin care trecea, atenţia unor oameni care, cum spune el, erau reţinuţi la contactul cu străinii, dar nu-şi ascundeau bucuria când cineva li se adresa folosind felul lor de a vorbi.

Atunci când priveşti imaginile istroromânilor eşti frapat de amestecul de arhaic şi modernitate care, dincolo de aspectul lor documentar – romantic, indică atât o veche tradiţie, cât şi modificările cauzate de adaptarea la alte spaţii de locuire decât cele de proveniență. Bărbaţi şi femei, în costume populare, cu opinci cu gurgui, bărbaţii rezemaţi în bâte ciobăneşti sau cărând cu spatele, pe asini sau în căruţe, cărbunele de lemn pe care-l vindeau în porturile de pe Coasta Adriaticii. Femei cu broboade pe cap, torcând în mers, imagine comună spaţiului carpatic. Cartea lui Burada îţi descoperă prin gravuri (inclusiv a copilului Andrei Glavina, care, sprijinit de mentorul său, a urmat şcoala în România şi a devenit întemeietorul primei şcoli cu predare în dialect istroromân, în anii 1923-1925, în satul Şusnieviţa), toate aceste caracteristici ale românilor din Istria. Fotografii mai recente înfăţişează de asemenea istroromâni cu alura obişnuită ţăranilor de la noi, dar cu particularităţi de port influenţate de contactele cu alte fluxuri culturale, mai ales dinspre Italia.

Ceea ce îi caracterizează în primul rând pe istroromâni este felul în care vorbesc. Foarte multe cuvinte sunt asemănătoare cu cele din daco-română („pemintu”, „plug”, „verza”, făntăra”, „besereca”, „laz”, „strunga”, „caş”, „epuru”, „pănza”, „lapte”, „codru”, „colibă”, „brlog”). Sunt şi cuvinte de origine străină, slave (croate) sau germane („şuştar”, „şula”, „şina”, „ştorc”). Sunt şi termeni modificaţi semnatic, precum: „jivina” (vânat), „blaga” (orătănii), „ruoje” (măceş), „cadare” (putină), „mulo” (catâr), „priesa” (teasc), „luoboda” (spanac)

Istroromâncă

etc. Imaginea care ţi se formează în acest prim pas de cunoaştere a istroromânilor de la distanţă e un amestec de familiar şi înstrăinat, de îndepărtat şi apropiat, de pierdut şi regăsit, de arhaic şi de actual, o imagine contradictorie şi curioasă de nedefinit, asemănătoare unui paradis pierdut şi regăsit. O imagine livrească, documentară, dar mai puţin reală. Primul pas nu e decât o şansă, o făgăduială că dincolo de el se află realitatea umană despre ce s-a scris, s-a studiat, dar care conţine parcă ceva tainic şi lăsat pentru o rezolvare în viitor. La noi, dar şi în Croaţia sau în Italia, numele unor călători şi cercetători preocupaţi de această realitate sunt numeroase: la cei numiţi mai sus, intraţi deja în legendă, se adaugă Vlad Bejan, Traian Cantemir, Silviu Dragomir, Ion Gherman, continuând cu specialiştii din Timişoara, Cluj, Bucureşti şi, mai nou, cei de la Sibiu. În Italia Ervino Curtis, în

Croaţia Goran Philipi, sunt câţiva dintre entuziaştii şi statornicii cercetării istoriei, limbii şi tradiţiilor istroromânilor. Lor li se adaugă Vlad Cubreacov, eurodeputatul care a ridicat primul în Parlamentul European problema destinului lor ca microgrup lingvistic şi al păstrării identităţilor culturale.

Al doilea pas: să-i cunoşti direct, la ei acasă

Părea noastră de saca zi, da ne astăzi

Cel de-al doilea pas spre istroromâni este cunoaşterea lor directă printr-o cercetare care să pună în evidenţă complexitatea existenţei lor nu numai pe plan istoric sau lingvistic, ci şi etnografic sau sociologic, demografic sau de mentalitate. A-i cunoaşte la timpul prezent, înseamnă să-i cunoşti acasă la ei, în mediul în care trăiesc, cel în care, probabil de câteva secole, duc un îndârjit efort de adaptare la realităţile naturale şi istorice.

Lumea istroromânilor este o lume care începe de la un specific aparte, într-un ţinut aparte, cu numeroase caracteristici de mediu deosebite de cel familiar nouă, locuitori ai spaţiului carpatic. Aici există un alt spaţiu natural de locuire, cu caracteristici mediteraneene. Coasta Adriaticii se află la 20-30 km de cele mai locuite sate de istroromâni în prezent: Žejane (Jeiăn) şi Şusnievița, la care se adaugă câteva cătune risipite în apropierea lor. Şi totuşi istroromânii nu sunt locuitori ai coastei, oameni ai mării, deşi încă din sec. al XIX-lea o parte din ei, împinşi de nevoi, au devenit marinari şi s-ai pierdut în neantul înstrăinării. Ţinutul locuit de „rumeri" este muntos şi păduros. Munţi de calcar şi păduri de foioase. Mai sunt poieni, păşuni, stânci ieşite la zi. Un munte înalt, cel mai înalt din Istria, îi desparte de mare – Monte Maggiore în trecut, Učka în prezent, sau cum spun ei simplu „breg" (munte), aşa cum pădurii îi spun „codru". Acest ţinut muntos le-a impus în trecut ca principală ocupaţie păstoritul. În prezent, e părăsit în totalitate şi translat spre agricultură şi servicii. Climatul are şi el specificul său, cu ierni blânde, cu veri calde şi vânturi puternice. Vegetaţia se caracterizează şi ea printr-un amestec de specii mediteraneene şi central europene. Mediul favoriza atât locuirea în sate adunate sau înşirate la drum, cât şi în cătune. În afara ocupaţiilor lor agricol-pastorale şi a meşteşugurilor casnice, relaţiile lor cu Coasta Adriaticii erau dominate mai ales de schimburi comerciale, focalizat de oraşul-port Fiume (Rjeca de astăzi), oraş cu semnificaţii pentru zona Sibiului deoarece de acolo a provenit firma italiană Feltrinelli care a exploatat pădurile din Mărginimea Sibiului între 1900-1945. Femeile lor torceau lâna şi cânepa, dar fără a se ocupa şi cu ţesutul. Îmbrăcămintea şi textilele se obţineau din comerţ prin intermediul negustorilor ambulanţi denumiţi „furlani". Cercetările lingvistice nu au putut găsi printre localnici terminologia elementelor războiului de ţesut, spre deosebire de felul cum este el cunoscut la noi.

Am avut în 2008 şansa unei cercetări scurte, dar intense, a situaţiei actuale a acestor români îndepărtaţi, datorită proiectului realizat în cadrul Muzeului „ASTRA" şi deplasării realizate în vara acelui an de către specialiştii muzeului în satele

Localitatea Žejane (Jeiăn). **Panoramă**

istroromânilor: Elena Potoroacă – iniţiatoarea programului, Ovidiu Baron – specialist în marketing, Raluca Iliuţ – responsabil turistic, Claudiu Doncuţiu din partea Studioului „ASTRA" Film şi subsemnatul. A fost un prilej deosebit de a intra în contact cu lumea puţin cunoscută prin relaţii directe istroromânilor. O şosea asfaltată duce spre Žejane, aflat nu departe de Rjeca, dar într-o relativă izolare între păduri, altădată continui, astăzi segmentate de poieni. O autostradă pornind din staţiunea maritimă Opatije, într-un unghi de 90° faţă de şoseaua spre Žejane, trece pe sub muntele Učka printr-un tunel de 5 km spre bazinul Văii Boljunscica, vechiul Val d'Arsa, leagănul celei de-a doua grupări de vorbitori de istroromână, cel din sud – Şuşnieviţa şi Sub Codru (actualul Iasenovik, denumire însemnând „Frăsinet", în italiană Frasinetto). De jur împrejurul lor, cătune care şi astăzi poartă denumiri străvechi: Gradinje, Romanja, Krbune etc.

Iată cum arată habitatul istroromânilor: sate nu prea mari, cu case de piatră, cu acoperişuri de olane, cu străzi în cea mai mare parte asfaltate, cu grădini ascunse în spatele caselor şi cu un sol în cea mai mare parte pietros. Intrarea veche în Žejane are un nume familiar, „Între Gardure"; intrarea nouă e însă pe la „şula" (şcoală), iar „ulica" principală duce spre centrul satului şi mai sus spre biserică, străbătând localitatea de la est la vest; din centru spre nord ajungi la fântâna colectivă a satului, construită sub formă de cisternă de piatră şi la locul numit „La Lak", iar înspre sud, spre răscrucea cu troiţă („Capeliţa"). Multe case sunt părăsite. Unele au vechi portaluri cu inscripţii. Chiar la intrarea în sat e o veche fierărie („covăcie"). Pe porţile caselor, potcoavele bătute în cuie cheamă norocul, la fel ca şi în orice parte a lumii.

Dincolo de vechiul Monte Maggiore, pe Valea Arsei, se află cătunul Romanija (denumirea se explică prin antroponimul Roman). Mai la sud, Şuşnieviţa, sat răsfirat de-a lungul drumului. La intrare se află cimitirul catolic, exemplu de estetică, de ordine, curăţenie şi respect faţă de cei morţi. Apoi urmează satul, având în centru vechea şcoală a lui Glavina, alături de monumentul victimelor războiului, pe care citeşti cu surprindere nume ca Mikleus Stoja, Bortul, Salamun. Şi aici casele sunt tot de dimensiuni mari, de piatră, însoţite de fântâni cisternă decorate în relief şi adeseori având anul construcţiei scris pe ele.

Cu ajutorul localnicilor vizităm şi cătunul Brdo, ascuns în păduri, cu frumoasa sa campanilă. Urmează Jasenovik, cu vechea sa denumire „Sub Codru", cândva numit aşa după codrul ce acoperea întregul Monte Maggiore.

Spre sud, cele două oraşe cu aspect medieval, cu cetăţi în vârf de deal, Laban şi Rabac, încheie acest al doilea pas, printr-un ţinut feeric, în căutarea istroromânilor care s-au adaptat aici şi şi-au desfăşurat existenţa până astăzi.

Acesta este mirificul ţinut al istroromânilor, cel de-al doilea pas pe care trebuie să îl faci nu numai la figurat, ci şi la propriu, pentru a-i cunoaşte. Ca să descoperi şi valoarea de prim ordin pe plan turistic, valorificat în prezent, dar nu şi în ceea ce priveşte istroromânii.

Al treilea pas: să-i cunoşti ca oameni

Coale bură, Domnul cu tire!

Istria e un teritoriu care a fost locuit şi e locuit de populaţii diferite, un adevărat nod demografic şi lingvistic: latini, slavi, germanici. În prezent, populaţia dominantă e cea croată, iar italiana este în zonă o limbă de circulaţie comună pentru toţi cei care vin din afară. În acest context, istroromânii formează o comunitate mică, distingându-se prin limbaj de toate celelalte populaţii cu care a intrat în contact. Posedă o cultură tradiţională specifică, ale cărei aspecte sunt încă puţin cunoscute. Precum întreaga populaţie a zonei, istroromânii au trecut şi ei prin vicisitudinile istoriei, ultima încercare fiind cel de-al doilea război mondial, ale cărui urme încă se mai văd în fiecare localitate.

Una din cele mai grave moşteniri ce apasă asupra populaţiei istroromâne este lipsa unui fundament modern al spiritualităţii proprii. În trecut au existat şi personalităţi ridicate din mijlocul lor, însă integrate unei culturi dominante şi străine masei de rând. Cu mari eforturi s-a înfiinţat după primul război mondial o şcoală în care se utiliza dialectul propriu. Pe de altă parte, religia este catolică, iar limba oficiată în biserică este cea croată. De obicei, preoţii catolici evită să discute despre specificul enoriaşilor lor istroromâni. Şcolile nu mai funcţionează folosind dialectul identitar. El se transmite în prezent doar din familie. De fapt este o problemă mai veche, Burada constata şi el acum 100 de ani că de pe la 12 ani copii începeau să treacă la o altă limbă. Tineretul preferă adaptabilitatea şi, când această adaptabilitate este dominantă, ea depăşeşte vorbirea părinţilor lor. Am asistat cu destulă tristeţe, de exemplu, la o convorbire cu tânărul student Robert Doricic la Opatije, cu descurajanta concluzie în privinţa pierderii motivaţiei de continuitate în obişnuinţa utilizării limbii materne prin preferinţa adaptării în contextul actual a limbii croate.

Pe vremea când Burada călătorea prin Istria, el

Portrete de istroromâni din secolul al XIX -lea. Carte poştală

vorbea de 6.000 de istroromâni în partea de nord-est a Peninsulei. În prezent, după 100 de ani, numărul lor a ajuns catastrofal de mic – între 400-500 de vorbitori ai dialectului. Se pare că sunt mai mulţi istroromâni plecaţi la Roma sau la New York decât în cele două sate şi cele câteva cătune în care mai există astăzi populaţie de „rumeri".

Şi totuşi ei continuă să existe în cele două sate. Modul de contactare nu e mult diferit faţă de cel din 1900. Sunt tot atât de politicoşi, prudenţi, dar se bucură şi sunt flataţi când cineva manifestă interes faţă de ei. Atunci ies din rezervă şi doar atunci îşi manifestă identitatea. Îşi păstrează portul ca noi toţi, adică acasă sau scos numai la sărbători. Oameni de mare suflet, cum ar fi Mauro Doricic, tatăl tânărului Robert, ţin sus, la propriu, steagul „Zvonarilor" – formaţia de dansuri şi obiceiuri populare din Žejane, ajunsă în toamna anului 2008 să fie văzută şi la Sibiu. În Şusnievița, un om asemănător, un adevărat ghid şi o gazdă pentru oricine se interesează de istroromâni este Iosif Glavina, zis Pepo. În casa lui găseşti curent cărţi, reviste (spre exemplu „Formula As") şi discuri româneşti, îndeosebi cu muzică populară. Contactul cu asemenea oameni nu are dificultăţi. Ospitalitatea e un factor prin care ne asemănăm. La Jasenovik, Ana Vozilic nu mai ştie ce să facă pentru a ne convinge să ne găzduim la pensiunea sa. Ivan Sankovic din Žejane a fost în stare să-şi pună tot timpul liber la dispoziţie pentru a ne prezenta satul şi felul de viaţă al Jeiănilor, gata oricând să

Biserica din localitatea Şuşnieviţa

interpreteze cântece populare cu instrumente de corzi descrise şi de Burada. La fel şi părinţi lui Mauro – Miho şi Ana Doricic, cei mai bătrâni locuitori ai satului. Dar cel mai interesant este să-i asculţi vorbind. Când vorbesc rar, e uşor să-i înţelegi. Când vorbesc repede, e mai greu să-i urmăreşti din cauza amestecului cu cuvinte croate. În centrul satului Žejane se află localul „La Pane" – ţinut de Luciano Turkovic cu soţia sa de origine croată – Juljana, unul din cele mai ospitaliere locuri în care poţi să-i cunoşti pe localnici, aşa cum şi Burada îi cunoştea în vechile „ospătării".

Din discuţiile cu oamenii, din cunoaşterea directă se realizează cel de-al treilea pas, cel mai important spre specificul „ascuns" al istroromânilor.

Ne-am gândit, în timp ce-i contactam, care ar putea fi cel mai util ajutor pe care îl putem da. Un contact permanent, pe criteriul „ei la noi, noi la ei", ar fi fără îndoială unul din factorii stimulatori cu cei mai importanţi pentru menţinerea unor relaţii strânse. Apare ideea unei Şcolii de vară privind limba şi specificul culturii istroromâne. Ar fi necesar un muzeu, care să reprezinte tradiţia lor, mai ales pe plan etnologic. Un asemenea muzeu lipeşte, deşi patrimoniul virtual există: o civilizaţie cu particularităţi specifice, o cultură populară cu elemente încă păstrate vii, o memorie colectivă încă remanentă. Unelte agricole, mijloace de transport, construcţii tradiţionale, port popular, mai există un fond folcloric încă puţin cercetat. La Şusnieviţa, la Marco Belulovic există o fierărie, iar proprietarul ei confecţionează miniaturi artizanale după modelul carelor, căruţelor, plugurilor, sacalelor. Îl poţi vedea cântând la armonică cântece populare. Pe pereţii grajdurilor atârnă juguri de animale şi unelte gospodăreşti. Sunt şanse de valorificare a unui patrimoniu care ar putea sta la baza unui muzeu local, dar iniţiativa trebuie să revină localnicilor (iniţiativă care poate fi ajutată şi din afară).

Există un potenţial turistic încă nevalorificat pe deplin, în care localnicii îşi pun mari speranţe.

Este drept, dificultăţile supravieţuirii unui grup atât de mic de populaţie ridică mari probleme în ceea ce priveşte posibilităţile actuale de afirmare. Şansele se împart între optimism şi pesimism. Nu e vina nimănui – pentru un asemenea grup mic de câteva sute de indivizi, istoria şi globalizarea pot trece nepăsătoare, precum într-un celebru roman SF în care vizitatorii cosmici vin şi pleacă, lăsând urmele picnic-ului la marginea drumului, indiferenţi la soarta pământenilor. Şi totuşi, conştientizarea acestei situaţii şi căutarea modalităţilor de eficientizare a contactelor continue cu istroromânii este de datoria noastră. Dar acesta reprezintă al patrulea pas.

Cea mai veche casă
din localitatea Žejane (sec. al XVIII-lea)

Bibliography

1. Teodor Burada, *O călătorie în satele româneşti din Istria / A Voyage through the Romanian Villages in Istria*, Iaşi, Tipografia Naţională, 1896
2. Josif Popovici, *Dialectele romîne / Romanian Dialects*, HALLE A.D.S. Editura Autorului, 1914
3. Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne / Istro-Romanian Studies*, Bucureşti, Institutul de arte grafice Carol Gobl, 1906